

CESTNA SVETILKA

Ada Škerl

Predobro vem, da grda sem, nakazna,
da leta že visim kraj stare hiše,
a vendar vsaj v nočeh se zdim prijazna,
ko senčne črte po zidovih riše

svetloba moja, ki spod motnih stekel vre.
Pod njo, kar upal ni ob luči dneva,
premnog v notrino lastno s strahom se ozre
in vidi sij srca, ki dogoreva.

O, žal mi je, da nimam dvoje toplih rok,
da nežno nase stisnem vsa ta srca bedna,
ko jih za hip objame moje luči krog.
O, žal mi je, da moja ni ljubezen vredna,

da enkrat vsaj nekdo bi čutil nje toplino.
Takó že leta niham v mrtvem kolobarju,
molče sprejemam sonce in noči temino
in se razdajam mrzlem, sivem trotoarju.

»VISOKA ŠOLA« IVANA REGENTA

• (Ob njegovi sedemdesetletnici)

Lado Kozak

Čim je bil Ivan star trinajst let, mu je oče, ki je bil delavec v tržaški luki, poiskal službo v majhni mestni žganjarni. Tedaj je Regent zapustil Kontovel, svojo rodno vasico, ki tako zviška gleda na mesto, pristanišče in na ladje, ki izginjajo za sinjim obzorjem.

Če bi bilo pri Regentovih doma manj lačnih ust, potem bi se spolnila materina želja in fant bi šel študirat gimnazijo. Brezplačnega pouka pa je bil lahko deležen le v žganjarni. Ta je postala njegova edina »gimnazija«, ki mu je dala prvo, sicer svojevrstno kulturno vzpodbudo in mu odpirala prve poglede na znanost, med tem tudi na znanstveni socializem.

Kdor se bo poglobljal v študij zgodovine socialističnega gibanja na Slovenskem, bo lahko ugotovil, da je bilo v časih stare Avstrije kulturno življenje med tržaškimi slovenskimi delavci vse bolj živo kakor v ostalih krajih Slovenije in ugotovil bo tudi, da je bila to predvsem zasluga našega Regenta, ki je najbolj vztrajno budil, gojil in razvijal med delavstvom željo po znanju in potrebo po spoznavanju umetniških vrednot. Našo posebno pozornost zahteva ta ugotovitev zato, ker Regent ni prišel kot intelektualec med delavce propagirati potrebe po kulturnem razvijanju, ampak je bil sam delavec, ki ga je oblikovalo delavsko gibanje in trda borba z življenjem, zato je bil poosebljen, živ in viden izraz vseh stremeljenj našega tržaškega delavstva po znanju in po lepoti.

Njegova življenjska zgodba postaja za nas vse bolj važna, ker je njegovo pionirsko kulturno delo neločljivo povezano z razvijanjem socialistične zavesti in slovenske kulturne samozavesti našega delavstva v Trstu in na Primorskem.

Regentovo prosvetno delo med slovenskimi delavci je bilo prav tako pomembno kakor njegovo organizacijsko politično delo in je oboje neločljiva celota. Malomeščanskim nacionalistom v italijanski socialistični stranki, ki niso bili baš maloštevilni, je bilo potrebno šele dokazati, da se tudi slovenski delavec lahko prav tako razvija v zavednega socialista s pomočjo svoje narodne kulture, kakor italijanski, ki je imel bogatejšo in starejšo kulturno tradicijo. Dokazati je bilo treba tudi samim slovenskim delavcem enakovrednost nove slovenske kulturne tvornosti z italijansko. Prepotrebno je bilo na tej kulturni osnovi razviti narodno zavest, samozavest in ponos slovenskega proletariata, ker socialistični internacionalizem sploh ne bi mogel zaživeti v Trstu, če bi ne bilo medsebojnega priznavanja in spoštovanja med italijanskim in slovenskim proletariatom.

*

Kdor išče in ugotavlja poleg dejstev iz naše preteklosti še njihove vzroke, ne bo mogel mimo vprašanja, zakaj je prav Regent, izraziteje kot drugi tržaški socialisti, začutil, kako je od dela na prosvetnem področju naravnost odločilno odvisno, ali bo delavstvo, ki je tedaj trumoma prihajalo v naglo razvijajoče se vele mesto, postalo politična čreda slovenske meščanske politične stranke, ali pa se bo zavedelo svojih lastnih razrednih koristi in svojega lastnega poslanstva, da razvija v tem stoletju edino resnično, socialistično, to je občečloveško kulturo.

Kaj je prinesel mladi Regent s seboj od doma? Prinesel je tisto prvo močno narodno prebujenje dotlej zatiranega in zaničevanega slovenskega kmečkega in delavskega ljudstva, katerega mu je mati vsadila v dušo, ko mu je brala pesmi »goriškega slavčka«, Jurčičeve povesti in druge drobne knjige, ki jih je premogla delavska hiša v tržaški okolici. Prinesel je v mesto nekaj pojmov in besed o slovenskem narodu, ki mu jih je vcepil vaški učitelj. In ko je bil že vajenec v tržaški žganjarni, mu je mati nekoč prinesla od doma pesmi, med katerimi so bile nekatere najbolj domače, druge pa nič kaj preproste, čudno žalostne, kakor njegovo lastno življenje v tem velikem mestu, v katerem sta se neprestano na cestah srečavala bahavo bogastvo in raztrgana revščina. Bile so »Poezije« Franceta Prešerna.

*

Podnevi so prihajali v žganjarno italijanski in slovenski težaki iz proste luke, ki so med seboj govorili le po tržaško, prihajali so pometači, ki so bili po večini Furlani. Slovenski zidarji se navadno niso opijali, zvrnili so šilce in zopet odhajali, le sodarji so ga pili včasih čez mero. Sodarji so bili Slovenci in le ti se niso menili za Italijane, če jim je prav ali jim ni, kadar so zapeli slovenske narodne pesmi.

Regentova »šola« v žganjarni se je začela šele proti večeru, ko se je zbrala v lokalu stalna družba tržaških boemov. Če je kdo izostal od te družine, so šli drugi pogledat, kaj se mu je zgodilo, da se ni pravočasno pojavil. In ob tisti malomeščanski omejenosti, ki je pred prvo svetovno vojno prevladovala tudi v velikem Trstu, je bila ta vsakovečerna in vsestranska diskusija polna življenja, vesele duhovitosti, znanja, predvsem pa navdušenja. Regent pravi, da je bilo med temi gosti nekaj ljudi, ki so veliko prebrali in vedeli. Poleg zapitih profesorjev in vedno nesrečno zaljubljenih poetov pa je prihajalo v žganjarno poslušat govornike in debatorje tudi nekaj mladih delavcev, ki so vneto sledili zanešenim besedam o starih grških filozofih, o francoskih enciklopedistih, o slavnih slikarjih in njihovih slikah, o pesnikih, o pisateljih in njihovih delih. »Eno moram priznati tem svojim večernim ‚profesorjem‘,« je rekel Regent, ko je obujal svoje spomine, »da je bilo vsem skupno neverjetno spoštovanje znanosti in da so govorili z največjim počaščenjem o pisateljih, pesniki pa so jim bili višek, ki ga more doseči polet duha. Najsi so bili nekateri med njimi zapiti in oguljeni boemi, vendar so bili izredno človeški, in še nekaj so imeli vsi skupnega, bili so strastni sovražniki klerikalizma. Tisto, o čemer so predavali v teh večernih urah, niso nabirali kar mimogrede, ampak so

res poznali vsa mogoča dela izbrancev duha in je držalo, kar so govorili o Platonu, Aristotelu, Galileju, Voltairu, saj so imeli nekateri grško in rimsko klasično izobrazbo.« Toda to je Regent lahko šele kasneje presodil, da je pa sploh kasneje lahko o tem nekaj vedel, premišljal in sodil, k temu so ga napotili ti njegovi »učitelji« v rani mladosti.

Stalno brezposelni tapetnik Ernesto je živel in pil na račun svojega znanja, bil je poklicni recitator. Nekatero Shakespearovo dramo je znal na pamet in govoril je s takim zanosom, da je bil že podoben igralcu. Mladega petnajstletnega vajenca Regenta je začaral z zvenečimi verzi italijanskih poetov tako, da je ta vedno bolj pozabljal domače pesmi in tudi Prešerna. Na vse mogoče papirje in papirnate vrečice je začel Ivan pisariti rime v italijanskem jeziku in Ernesto mu jih je pridno popravljaj. Njegovo poklicno delo, s katerim se je preživljal in plačeval prenočnine, je bilo pripovedovanje romanov. On je neprestano prebiral romane, in te je znal potem svojim poslušalcem v skrajšani in napeti obliki tako pripovedovati, da mu je dajal gospodar žganjarne, kar je sam jedel, drugi pa za izpiranje grla in za prenočevanje. Regent je pravil, da ta fant ni poznal stanovanja in ni spal najbrž dvakrat na isti postelji. »Affittaletti«, ljudje, ki so oddajali postelje in pograde, so ga vsako noč obirali za nabrani drobiž. Ernesto je Regenta nehote in nevede v kratkem skoraj popolnoma poitalijančil.

Nekoliko je preprečeval to poitalijančevanje stavec Vittorio, ki je zbolel zaradi »svinčene« tiskarske bolezni in se oprijel potem plesarskega dela. Tudi on ni znal govoriti slovensko. Prihajal je v žganjarijo samo zaradi te družbe, ker bi se rad od nje kaj naučil. On pa je vedel nekaj, kar niso vedeli drugi. Potoval je po Evropi, delal je v Avstriji, v Nemčiji in naučil se je nemščine, ko je prebiral in stavil delavske liste. Še več, Vittorio je prebiral Marksa, Liebknechta, Bebla, »Zukunft«, »Kampf« itd. ter prinašal Regentu drobne italijanske socialistične brošure. Kakor je zalagal našega Ivana Ernesto s poezijami in tudi z romani, tako je začel Vittorio vzgajati mladega vajenca v socialističnem duhu. On mu je pripovedoval, da so Slovenci prav toliko vredni kakor Italijani in Nemci in da med narodi ne sme biti nobenih vladajočih in vladanih. On ni dopustil, da bi kdo zaničevalno psoval Slovence s »sciavi« in je tako pokazal mlademu fantu, da se mu ni treba sramovati, če je Slovenec. Regent je tedaj prvič začutil, da so socialisti posebni ljudje, ki ne zaničujejo tistih najbolj revnih ljudi, od katerih so se vsi drugi obračali v stran. Zanj so bili ljudje tudi stari pobiralci kosti, pometači, tetovirani atleti iz tržaške proste luke in »sciavi«, ki se niso sramovali in bali govoriti jezika »sužnjev« in »hlap-

cev«. Tako je socializem postajal za Regenta nova narodnost in tista življenjska resnična kultura, katera ga je branila pred surovostjo in nečlovečnostjo »kulturne« gospode in pred »kulturnostjo« italijanskega gospodujočega šovinizma. Vittorio poleg tega ni nikoli popival, zelo rad je imel svojo mater, skrbel je zanjo in ni bil nikdar brez dela. Ob takih zgledih si je Regent tudi v navadni beznici nabiral tistih plemenitih lastnosti, ki so ga kasneje usposablјale, da je v tržaškem delavskem gibanju razvil socialistično in edino resnično, globoko človečansko kulturno življenje.

Po treh letih učne dobe je Regent imel popisane cele zvezke pesmi v italijanskem jeziku in govoril je že lažje po tržaško kakor v domačem jeziku. Ker ni bilo med slovenskim delavstvom v mestu ob prelomu nobenega kulturnega življenja in nobene možnosti, da bi se delavci izobraževali v svojem materinskem jeziku, zato so se ti delavci nevede in nehote poitalijančevali.

Le v okoliških tržaških vaseh so narodnjaki začeli ustanavljati slovenska pevska in prosvetna društva. Da bi se lahko nekje zbirali, so začeli ustanavljati zadružne gostilne. Zavednim Slovencem mestna občina, ki je bila tedaj v rokah starega tržaškega meščanstva, ni dajala dovoljenja za gostilniško stroko, zadružnikom pa tega ni mogla preprečevati. Tako so postajale »oštarije« edino središče slovenskega prosvetnega dela v okolici in tržaških predmestjih, v samem mestu pa slovenski delavci niso imeli niti te možnosti. Ob teh zadružnih gostilnah so začeli graditi kmalu nato prosvetne dvorane. Ljudje so delali navdušeno in prostovoljno, v kolikor niso mogli sami zbrati denarja, jim je priskočila na pomoč tržaška slovenska posojilnica. Te dvorane so bile sicer skromno opremljene, toda pogumni začetki so kmalu rodili sadowe. Te sadowe so pa seveda politično želi le »narodnjaki«. Od njihovega solzavega slovanskega navduševanja pa delavci v mestu niso imeli nobene koristi.

*

S sedemnajstimi leti je stopil Regent v drugo službo v mestu. To je bila lepa žganjarna, kakršni bi mi danes rekli »boljši buffet«. Ta lokal so zapirali zgodaj in tako je ostajalo Regentu dovolj časa za branje in tudi za gledališče. Obenem se je Regent preselil in je stanoval sedaj skupaj s študenti. Kadar pa ni imel denarja za stojišče na galeriji, takrat so ostajali navadno vsi skupaj doma in sanjari o dramah, komedijah, katerih si niso mogli ogledati. Verjetno je v takih večerih Regentu prišla misel, da bi sam začel pisati odrska dela.

V tej novi žganjarni, kamor so zahajali tudi gosposki italijanski nacionalisti, so na gosto padale psovke na račun »sciovov«, ki so čim dalje in v večjem številu »vdirali« v mesto in ogrožali oblast starega meščanstva, ki je stoletja čuvalo svoje mestne privilegije in se počutilo neskončno vzvišeno nad slovenskim okoliškim kmetom, pa najsi so bili to stari bogati patriciji ali še na pol cehovsko misleči obrtniki in končno celo mestni postopači. In tedaj so začeli v Regentu, ki je bil že skoraj poitalijančen, delovati Vittorijeve socialistični nauki, da se je treba boriti proti narodnemu sovraštvu, ker so vsi narodi enakovredni in vsi morajo stremeti k združitvi. Iz protesta zoper italijanski šovinizem in ker je postajal socialist, je začel Regent v tej dobi pisati slovensko. Leta 1904 je napisal svojo prvo novelico »V žganjarni«, ki je izšla v »Rdečem praporu«. Kmalu nato je imel napisane svoje dramske prvence, ki mu jih je popravljval gost iz žganjarne, upokojeni profesor s koprškega učiteljsišča Kleinmayer. Govekar, kateremu jih je poslal v oceno, jih je vrnil s pripombo, češ da bo moral popisati še kupe papirja, preden bo kaj dozorelo za oder. In najbrž je Regent prepričan, da je imel Govekar prav s svojo kritiko, kakor je imel Regent prav tedaj, ko je mislil, da je bil Govekar slab kritik.

Trst je bil zahteven in preko njegovih treh odrov so šle najznamenitejše italijanske opere. Številne potujoče dramske družine so preigrale vse repertoarje tistega časa in Regent se je zaljubil v gledališče. Poleg italijanskih študentov, svojih sostanovalcev, se je začel družiti s čevljarjem Karlom Vrabcem, s katerim sta se neprestano sklanjala čez ograje vseh tržaških gledaliških galerij. To prijateljstvo z Vrabcem je vplivalo na vse poznejše Regentovo prosvetno delo v tržaškem delavskem gibanju. Vrabec je bil namreč član slovenskega dramatičnega društva, istočasno pa tudi član slovenske socialno demokratske stranke v Trstu. Vrabec je kmalu pripeljal s seboj v sokolsko dvorano tudi Regenta. Tam so se vadili člani dramskega društva za svoje nastope, vendar sta oba začutila, kako ju razni trgovski pomočniki pogledujejo malce postrani, ker sta samo delavca in povrhu še socialdemokrata. Regent sicer še ni bil zapisan v stranki, vendar je prav tako zbadljivo obnašanje pomagalo, da se je odločil stopiti v stranko.

»Gimnazijo« v mali žganjarni je s pridom zaključil, vztrajno pa je še vedno obiskoval svojo »visoko šolo« na galerijah vseh treh mestnih teatrov, čeprav se je že zapisal v stranko socialdemokratov.

Ostra ločnica v njegovem življenju med »šolarsko« dobo, ko je znanje samo sprejemal, in med kasnejšo, ko ga je pričel že oddajati, je nastopila šele leto kasneje. Od svojih sostanovalcev študentov se je naučil v tem času predelati šolske knjige lepo sistematično od začetka

do kraja, in neka gospa, katere sodba je med vsemi drugimi v dramatskem društvu največ pomenila, je pripomnila Vrabcu, da je Ivan resen fant, ker ga vidi vsak dan z drugo knjigo v roki.

Potem se je zgodila tista odločilna sprememba v letu 1904, od katere šteje Regent dobo svojega aktivnega dela v delavskem gibanju. V Delavskem domu so takrat pripravljali veselico, ki pa naj bi ne bila samo veselica. Anton Jernejčič, ki je bil po poklicu poduradnik pri Glavnih skladiščih, in poleg Etbina Kristana, ki je tedaj urejeval »Rdeči prapor« v Trstu, tiste vrste socialist, ki je vedno nemirno iskal nekaj, kar bi tudi tedaj, ko ostra mezdna gibanja in štrajki niso bili na dnevnem redu, napolnjevalo slovenske delavce s socialističnim duhom. Čutil je, da socialisti ne smejo ničesar prepuščati meščanskim političnim voditeljem in da se morajo z njimi boriti za celega delovnega človeka, kar pomeni, da bi mu morali dati tudi svoje kulturno življenje in vzgojo, ker bi si jo sicer, željan tudi znanja, poiskal pri »narodnjakih«. Jernejčič je mislil, da je treba pričeti z igrami, z lastnimi dramatskimi nastopi, z govorniški vajami, z organiziranjem predavanj in z ustanavljanjem knjižnic. Vendar ni videl človeka, ki naj bi zgrabil za te prosvetne naloge in premagal mrtvilo. Vrabec je slišal za take namene in rekel je Regentu, da bi v Delavskem domu želeli pripraviti ne samo veselico, ampak z njo v zvezi tudi dramske nastope, recitacije, pevske točke in podobne prosvetne manifestacije svojega članstva. »Jaz tega vsega ne znam,« je rekel Vrabec, »ti, Regent, pa veš, kaj bi vse lahko priredili.« Skupaj sta šla k Jernejčiču in Kopaču in zmenili so se, da bo Regent prevzel režijo enodejanke in drugih nastopov. Stvar je uspela in še isto leto so uprizorili celo vrsto takih nastopov. Veselice naj bi vrgle stranki tudi nekaj denarja, vsaj toliko, da bi Tržaçani lahko poslali delegate na prihodnji kongres v Ljubljano. Ljudje so bili pripravljeni dajati, a vendar prispevkov ni bilo nikdar dovolj za vse najrazličnejše potrebe socialistične stranke. Na veselice so pa prihajali novi ljudje, ki jih je pritegnila kulturna prireditev, in tako ni bilo potrebno pritiskati za denar samo na tiste, ki so bili najbolj zavedni.

Regent je bil to leto potem res izvoljen za delegata, toda denar za to pot si je moral, kljub veselicam in svojemu režiserstvu, izposoditi v žganjarni.

Že pri prvih odrskih vajah so se pojavile razne tržaške težave. Dve slovenski dekleti, ki bi morali igrati, sta pozabili svoj materni jezik. Bili sta tovarniški delavki in sta se že potržaçili. Nekaj mesecev se je moral Regent ukvarjati z njima, da ju je naučil zopet govoriti slovenski.

Po začetnih uspehih je začel Tone Jernejčič razmišljati, kako bi ustanovili svoje lastno prosvetno društvo. »Ljudi ne smemo puščati več kar tako,« je dejal Regentu. »Slovenski socialisti jim ne damo ničesar, italijansko ne znajo in kdo nas bo upošteval, če se ne bomo uveljavili tudi kulturno. Delavce moramo izobraževati, če hočemo imeti agitatorje, govornike, ljudi, ki bodo pisali v delavske liste in začeli spreminjati Trst v socialistično mesto.«

»Do sklepa, da ustanovimo svoje prosvetno društvo, je prišlo leta 1904 med pripravami za peti kongres Jugoslovanske, pravzaprav Slovenske socialdemokratske stranke, ki je bil 7. in 8. decembra istega leta v Ljubljani« — tako pravi Regent v svojih spominih na »Ljudski oder«, na to prvo slovensko ljudsko univerzo, kakor jo on imenuje. Toda priprave za ustanovitev »Ljudskega odra« so trajale še vse leto. Med tržaškimi socialisti tedaj ni bilo še nobenega intelektualca. Prvo slovensko ljudsko univerzo so tedaj ustanovili in vodili delavci sami. Iz tega začetka je potem zrastle na Primorskem najmočnejša in najdelavnejša slovenska socialistična prosvetna organizacija, ki je leta 1920 štela 64 podružnic »Ljudskega odra«, od katerih je vsaka imela svojo podružnično knjižnico. Zgodovinske spomine na to svoje delo nam je podal Regent leta 1951 v članku, objavljenjem v »Tržaških razgledih«.

Strokovnemu in političnemu delu stranke je tako Regent s svojim prihodom dodal še kulturnoprosvetno delo. Tako je v veliki meri prav njegova zasluga, da je bilo premagano tisto napačno gledanje nekaterih tržaških socialistov na narodnostno vprašanje, ki so mislili, da naj ga rešuje, če hoče, slovensko meščanstvo, ali pa so mislili, da bo najlažje zgraditi socialistično družbo, če se odreče slovensko delavstvo svojemu narodu. Regent se je pri tem ustavil in vprašal: »Toda komu na ljubo in komu v korist se naj delavstvo malega slovenskega naroda odreka svoji narodnosti?« Odgovor je našel v življenju, ko je videl, kako hoče italijanska buržoazija z zatiranjem narodnega prebujanja, dotlej ponižanega slovenskega delovnega ljudstva, napraviti to ljudstvo nenevarno in še bolj odvisno od svoje politične in gospodarske moči. Slovenska narodna nezavednost bi šla v račun samo stari plesnivi italijanski gospodi, ki bi zavarovala svojo oblast le tedaj, če bi lahko zavirala slovenskemu delovnemu ljudstvu pot do znanja in do demokratične enakopravnosti.

Tako se je borila slovenska socialna demokracija v Trstu na kulturnem področju proti italijanskim imperialistom, hkrati pa, ko se je borila za življenje delovnega človeka in za njegovo človeško enakopravnost, je gotovo bolj skrbela za njegovo narodno trdnost, kakor so skrbeli zanjo voditelji »narodnjakov«.